

ДИДАКТИКА ТА МЕТОДИКА

УДК 371.3(73)

Галина Авчіннікова

**ПРОФІЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ
ЗА КОРДОНОМ ТА В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена особливостям профілізації навчального процесу в нашій країні та за кордоном. Зокрема автор зупиняється на специфіці та досвіді функціонування профільного навчання у США. Також окреслено проблеми становлення і розвитку профільної диференціації навчання в Україні.

Ключові слова: профільне навчання, школярі, навчальний процес, напрями профільного навчання.

У наш час профільне навчання учнів, і особливо в старшій школі, є невід'ємною складовою якісної сучасної шкільної освіти, яка орієнтується на всебічний розвиток кожної дитини як особистості. Адже саме у 2010 році у системі шкільної освіти відбулось важливе перетворення: у старшій школі введено профільне навчання, яке формується під знаком гуманітаризації, пріоритету і свободи особистості.

Цей перехідний період досить складний: профілізація освіти відкриває широкі перспективи і можливості, але разом з тим виникає багато проблем, які необхідно розв'язувати шляхом створення механізму управління профільною системою.

У більшості країн Європи (Великобританії, Голландії, Данії, Фінляндії, Франції, Норвегії, Швеції, Шотландії та ін.), а також в США всі учні до 6-го року навчання в основній загальноосвітній школі формально отримують однакову підготовку та знання. Але до 7-го року навчання учень має визначитися з вибором свого майбутнього шляху. Школярі мають на вибір два варіанти продовження освіти в основній школі: «академічний», що в майбутньому відкриває дорогу до вищої освіти та «професійний», що передбачає навчання по дещо спрощеному навчальному плані, який містить переважно профільні та прикладні дисципліни.

На сьогодні проблемою профільного навчання продовжують займатися багато вітчизняних науковців. Значний внесок у її розв'язання роблять педагоги-компаративісти: Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, О. І. Локшина, О. В. Матвієнко, Л. П. Пуховська, А. А. Сбруєва. Загальним теоретичним питанням профілізації навчального процесу у старшій школі присвячені праці В. М. Алфімова, Г. О. Балла, Н. М. Бібік, О. І. Бугайова,

М. І. Бурди, Т. П. Гордієнка, М. П. Гузика, Л. В. Жовтан, В. І. Кизенка, О. К. Корсакової, В. М. Мадзігона, Н. Г. Ничкало, І. Г. Осадчого, В. В. Рибалки, А. П. Самодріна, С. Е. Трубачевої, Н. І. Шиян.

У ближньому зарубіжжі наукові дослідження у цій галузі також привертають увагу багатьох учених, зокрема таких, як С. Г. Броневщук, В. В. Ворошилов, М. І. Губанова, В. В. Гузеєв, Г. В. Дорофєєв, О. К. Диморська, А. Ж. Жафяров, М. І. Зайкіна, К. М. Мешалкіна, В. М. Монахов, В. І. Ревякіна, С. Н. Рягин, О. В. Петунін, С. Н. Чистякова, І. С. Якиманська, В. В. Фірсов (Росія), Г. М. Бунтовська, Н. Г. Огурцов (Білорусія); Х. Й. Лійметс, І. Е. Унт (Естонія). Профільне навчання в зарубіжних країнах досліджували Л. П. Загорулько, К. В. Корсак, О. І. Локшина, Н. В. Семергей.

Впровадження профільного навчання учнів в Україні посилює інтерес науковців і практиків до зарубіжного досвіду країн з достатньо вкоріненими традиціями профільного навчання шкільної молоді. Вивченню цієї проблеми присвятили свої праці П. С. Белянін, О. М. Желюк, Т. С. Кошманова, Л. А. Кремін, Г. Орфілд.

У своїй статті ми ставимо за мету окреслити специфіку профільної диференціації навчання в Україні та за кордоном, зупинившись, зокрема, на проблемах розвитку і становлення профільного навчання у нашій країні.

В багатьох розвинених країнах профільна диференціація навчання вже давно була введена в шкільний освітній процес та успішно функціонує й дає позитивні результати досить тривалий час. Педагоги, вчені, філософи, дидакти та науковці різних країн не можуть не заперечувати доцільність та актуальність диференціації навчання. Адже знання людства надзвичайно розширились, сучасна школа повинна враховувати ті вимоги, які ставлять перед випускником технікуми, училища та ВНЗ: знання ПК, іноземної мови (а інколи двох мов), уміння швидко орієнтуватись та адаптуватись у різних ситуаціях, умовах та обставинах, уміння вести дискусію, переконувати, зацікавлювати, бути творчим та активним, проявляти креативність та володіти неабиякими організаторськими здібностями, орієнтуватись в політичній ситуації у власній країні та в світі і т.ін. Отже, організатори навчального процесу мають скомпонувати й упорядкувати його таким чином, щоб досягти найкращих результатів та озброїти майбутніх випускників усіма необхідними знаннями і вміннями.

Українські дидакти теж давно зрозуміли, що шкільна система, де всі учні рівні перед вчителем, повинні виконувати однакові завдання та вивчати усі шкільні предмети без варіантів, уже застаріла.

Вітчизняні дидакти М. Данилова, І. Огородніков, М. Скаткін вважають, що при побудові процесу навчання необхідно приймати до уваги низку чинників: мета навчання, визначене дидактичне завдання, вікові особливості школярів класу, характер змісту навчального матеріалу, готовність школярів до сприймання нового матеріалу, матеріальна

забезпеченість процесу навчання, врахування життєвого досвіду дітей в класі, принципи та методи навчання, врахування виховної цінності того чи іншого методу, можливість поєднання навчання з життям, забезпечення творчої різнобічної діяльності дитини на уроці та вдома. Тобто профільна диференціація посідає далеко не останнє місце [2].

Метою, до якої має прагнути Україна, має бути успішне функціонування профілізації не лише на папері, але й реально допомагати учням старших класів зробити свій чи не найголовніший вибір у житті – вибір професії, і зробити його вдало, щоб пізніше не шкодувати.

Як показує аналіз останніх досліджень та публікацій, основною відмінністю між станом профільної шкільної освіти в США і Україні є те, що українські педагоги ще не можуть переорієнтуватися від роботи з колективом класу до роботи з учнями як з особистостями. Частково це спричинено тим, що у школах великі класи: звичайно, якщо в класі 25–30 дітей, а урок триває лише 45 хвилин, то, відкинувши етапи привітання, перевірки домашньої роботи, пояснення нової теми, роз'яснення нового домашнього завдання, певні організаторські моменти – то виявляється, що часу на кожного учня ніяк не вистачає. В американських школах подібних проблем немає, максимум 12 дітей (у різних штатах можливі незначні відхилення, тобто на кілька учнів більше чи менше, але переповнених класів немає).

Іншою проблемою, яка стоїть на шляху до успішної диференціації навчання є те, що школа не достатньо тісно зв'язана з батьками учнів. Знову ж таки, у Штатах подібних ситуацій немає: школа зі свого боку робить все можливе, щоб залучати батьків та співпрацювати у вихованні дітей, а свідомі батьки часто відвідують школу, свята та зустрічі, які вона організовує, спілкуються з учителями, цікавляться успішністю своїх дітей, або відвідують електронні сторінки школи, де навчаються їх діти. Майже кожна школа має електронний простір для батьків, де вони можуть побачити результати навчання своїх дітей, якщо введуть спеціальний код у відповідне поле, адже така інформація не розголошується для всіх.

Ще однією болючою темою для українських шкіл є стан науково-методичного забезпечення. Це питання піднімають у своїх працях та статтях Н. М. Бібік, М. І. Бурда та інші українські педагоги [1]. Не є секретом, що сучасна українська шкільна освіта недостатньо адаптована до потреб учнів, не створює необхідних умов для надання їм можливостей для вибору професії та для самовизначення. Отже, необхідно створювати умови для вияву потенційних можливостей учня, викликати та стимулювати в нього мотивації досягнень у навчальній та інших сферах діяльності. Останнім часом зростає необхідність у школах, які мають усі можливості, щоб створити відповідне навчальне середовище, диференціювати навчальний процес, де береться до уваги схильність учня до того чи іншого предмета, де надається можливість вивчення кількох

іноземних мов (або принаймні вибору іноземної мови з двох-трьох, як правило пропонуються англійська, німецька чи французька, можлива й польська чи інші, але рідше), інформатики, предметів естетичного ряду.

Однак прикрою є ситуація науково-методичного супроводу у селі, адже ліцеї, гімназії, колегіуми, спеціалізовані школи з'являються та функціонують здебільшого у містах. Це перешкоджає рівному доступу до якісної шкільної освіти. Одразу ж постають нові питання й проблеми: по-перше, часто ліцейна чи гімназійна освіта потребує залучення додаткових коштів від батьків, тим самим розділяючи дітей на тих, хто може сплатити додаткові освітні послуги, і тих, хто не може; по-друге, проводячи профілізацію і диференціацію навчання, а цим самим розширюючи номенклатуру й обсяги вивчення предметів, школи обмежують набір учнів, оскільки виходять з кадрового, матеріального й науково-методичного супроводження.

Гострим є питання розроблення програм базових, профільних і спеціальних курсів, відповідних підручників, засобів навчання, які обов'язково повинні враховувати потреби шкіл та учнів. Складність вбачається у тому, що зміст профільних і базових курсів відрізняється не тільки за обсягом навчального матеріалу, а й способами його впорядкування, ступенем співвідношення між теоретичними й емпіричними знаннями. Обсяг знань школяра має бути для його подальшого успішного навчання чи праці. Насправді дуже багато особливостей необхідно враховувати при створенні програм і підручників для реалізації профільного навчання в Україні.

Ще однією науковою проблемою, породженою введенням профільного навчання в старших класах, є допрофільна підготовка учнів. У розвинених європейських країнах та в США допрофільному етапові приділяють дуже велику увагу. В Україні ж, на жаль, ще не до кінця усвідомили його важливість. На етапі, який передує профільному навчанню, необхідно створити умови для випробування учня в різних видах навчальної діяльності, яка має здійснюватись на діагностичній основі і мати за мету виявлення професійної орієнтації учнів, переважаючих нахилів школярів у різних галузях знань, а також формування інтересів, потреб та самоосвіти [5].

Профільна диференціація змісту освіти в американських школах починається в середній школі, головним чином у дев'ятому класі, введенням, крім обов'язкових, факультативних предметів. У старшій же школі відбувається уведення різноманітних напрямів. Розрізняють три потоки: академічний, загальноосвітній та професійний.

Відмінним в американській та українській шкільних освітніх системах є те, що у державних школах США може існувати декілька варіантів навчальних планів, їх складають на основі базового плану з урахуванням вікових особливостей учнів і кількості навчальних годин.

Школи самі можуть вибирати навчальні плани і програми, при цьому враховується специфіка класів та інші особливості. Для кожного навчального предмета розробляється навчальна програма, що визначає його зміст, розділи, теми, види робіт, ілюстративний матеріал.

Українські ж школи не мають таких широких можливостей вибору, навчальні плани та програми чітко окреслені у відповідних державних освітніх наказах та постановах.

Проте варто зазначити, що в Україні вже теж дуже багато зроблено для якісного функціонування профільної шкільної освіти. Зокрема в Києві створено науково-методичний центр профільного навчання в Україні, проводяться тренінги, семінари, консультації з питань профілізації навчання в школі.

На сайті даного НМЦ розміщена детальна інформація про профільне та диференційоване навчання, його зміст, основну мету й структуру. Наголошується, що профільне навчання зорієнтоване на:

- набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності;
- розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей;
- прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Також описуються напрями, за якими здійснюється профільне навчання у старшій школі:

- **суспільно-гуманітарний** (навчальні профілі: правовий, історико-правовий, економічний, філософський, педагогічний тощо);
- **філологічний** (українська чи іноземна філологія);
- **природничо-математичний** (математичний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, хіміко-фізичний, біолого-географічний, еколого-географічний тощо);
- **технологічний** (виробничі технології, комп'ютерні технології);
- **художньо-естетичний** (хореографічний, музичний, театральний, мистецтвознавство тощо);
- **спортивний** (гімнастика, плавання, легка атлетика, туризм, спортивні ігри тощо).

Особливе значення у профільних класах мають курси за вибором (елективні курси) – це курси профільного доповнення, які поглиблюють та розширюють межі профільних предметів, розвивають і доповнюють їх зміст (деякі з них інтегрують зміст).

Курси за вибором повинні задовольняти інтереси учнів. Цей тип навчальних курсів має входити до обов'язкової частини розкладу. Курси за вибором можуть обиратись не тільки згідно з обраним профілем, а й за власним бажанням учня, який хоче поглибити власні знання з певних дисциплін. Наприклад, учень, що обрав поглиблений гуманітарний профіль, може обрати курс за вибором з економіки, інформатики тощо.

Вводячи в шкільну освіту елективні курси, необхідно враховувати, що мова іде не тільки про програми і навчальні посібники, але й про всю методичну систему навчання курсам в цілому. Адже профільне навчання – це не тільки диференційований зміст освіти, але й по іншому побудований навчальний процес.

У відповідності з Концепцією профільного навчання в старшій школі [3] диференціація змісту навчання в старших класах здійснюється на основі різних співвідношень курсів трьох видів: базових, профільних, елективних. Кожен із курсів робить свій внесок у вирішення профільного навчання.

Базові загальноосвітні предмети відображають обов'язкову для всіх учнів інваріантну складову частину освіти і спрямовані на завершення загальноосвітньої підготовки учнів.

Профільні курси забезпечують поглиблене вивчення окремих предметів і орієнтовані, в першу чергу, на підготовку випускників школи до майбутньої професійної освіти.

Елективні курси пов'язані, перш за все, із задоволенням індивідуальних освітніх інтересів, потреб і нахилів кожного школяра. Саме вони є важливим засобом побудови індивідуальних освітніх програм, так як найбільшою мірою пов'язані з вибором кожним школярем змісту освіти в залежності від його інтересів, здібностей, наступних життєвих планів. Елективні курси ніби «компенсують» у деякій мірі достатньо обмежені можливості базових і профільних предметів у задоволенні різноманітних освітніх потреб старшокласників.

Ця роль елективних курсів у системі профільного навчання визначає широкий спектр їх функцій і завдань.

Відмінність елективних курсів від факультативів полягає в організаційному і змістовому аспекті. Факультативні заняття учні можуть або відвідувати, або не відвідувати. А вже у випадку елективної диференціації таке явище не спостерігається. Допускаються випадки переходу із одного курсу в інший, так як вибір залишається за учнем (даний вибір учня закріплюється наказом по школі). Елективні курси вказані в розкладі як звичайні уроки. Елективний курс націлений, в першу чергу, на допомогу учню у визначенні проблем, що цікавлять його, щодо вибору професійного орієнтира.

Отже, без процесу профілізації навчання не можливим стане існування якісної сучасної шкільної освіти. В основі профільного навчання лежать однакові принципи, схоже ми знаходимо в освітній шкільній політиці багатьох європейських країн та США. Відмінності полягають у рівнях успішної профілізації та індивідуалізації, так як в Україні профільне навчання в старших класах з'явилося офіційно лише у минулому році, то наша держава дещо поступається перед закордонним багаторічним досвідом. Українці практично за один рік уже зробили великі зрушення на

шляху до успішного профільного навчання, зокрема у столиці створено НМЦ профільного навчання, що займається навчанням усіх бажаючих учителів, учнів та їх батьків, створюється ґрунтовна теоретична база завдяки вивченню закордонного досвіду та розробок вітчизняних науковців та педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейніченко Т. І. До проблеми диференціації навчання / Т. І. Дейніченко // Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. – Харків : ХДПУ, 2002. – Вип. 21. – С. 149–153.
2. Жадько О. А. Проблеми становлення профільної освіти / О. А. Жадько // Діяльність навчального закладу як умова розбудови освітнього простору регіону : всеукр. наук.-практ. конф. – Чернігів : РВВ ЧДПУ, 2004. – С. 59–61.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 24. – С. 3–5.
4. Липова Л. Самовизначення особистості в контексті інтеграції України до європейського інтелектуального простору / Л. Липова, М. Войцехівський, В. Малишев // Шлях освіти. – 2009. – № 1. – С. 2–6.
5. Липова Л. Диференціація допрофільної підготовки учнів (психологічний аспект) / Л. Липова, П. Замаскіна, Ю. Іванова // Практика управління закладом освіти. – 2009. – № 1. – С. 31–37.
6. Організація профільного навчання в країнах Західної Європи : монографія / [Н. Л. Кравець, Л. П. Фаннінгер, Н. І. Костенко] ; за ред. М. І. Сметанського. – Вінниця : ВДПУ, 2008. – 339 с.